

Дмитро Чижевський

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РЕНЕСАНС¹

1. Поняття ренесанс означає традиційно “відродження” мистецтва та науки після їх “занепаду” в часи середньовіччя. Якщо навіть ренесанс сам себе так розумів, то це визначення потребує деякого уточнення. Тоді справді підійшли ближче до античної культури, хоч і надто вузьким шляхом; передусім учили грецьку мову та суттєво вдосконалили стиль тодішньої латинської літературної мови (“Гуманізм”).

2. Але ренесанс був не тільки “відродженням” античності; він приніс також “нове відкриття” людини та природи. Тут було б доцільно говорити про “переоцінку” людини, тому що в середньовіччі людина теж стояла в центрі уваги: релігійна література обговорювала переважно людські проблеми. Вона бачила людину в її відношенні до Бога і розглядала її як “зображення та рівність божу”. Ренесанс, на противагу цьому, вводив людину в рамки природи. Середньовіччя вимагало від людини “сердечного розкаяння” та підпорядкування її волі Божій силі, а ренесанс прагнув звільнити людину від цих бар'єрів і відкрити їй вільне поле діяльності. Це означало звільнення від середньовічної свідомості, залежності від світської та потойбічної влади.

Зображення людини стало секуляризованим. Воля була спрямована на самоствердження та вимагала найвищого розкриття власної сили, всебічне розкриття людської сутності. Розвинута “висока людина”, яка вимагала для себе високого місця у природі та суспільстві, не відчувала себе підкореною жодним авторитетом чи традицією. Цей новий ідеал людини був цілковито протилежним середньовічному ідеалу.

Так само “нововідкриття” природи було переважно тільки *зміною погляду*. Ренесанс, після деяких досягнень у середньовічному спостереженні за природою, виходить за старі рамки методологічних основ і відкриває ворота натурфілософському світобаченню, яке часом виводило на хибний шлях: астрологія, алхімія, магія все ще посідали у світобаченні ренесансної людини важливе місце.

Зміна кута зору в розумінні людини та природи означала послідовну *секуляризацію* культури: людина та природа були “витягнуті” із сакральної сфери та не розглядалися більше з релігійного погляду.

2. Для мистецтв та для літератури ренесанс означав дуже багато. Спочатку — догляд за стилем у душі античної традиції, орієнтація на латинську мову. Новий погляд на людину та природу демонстрував нові естетичні принципи: формується новий, протилежний середньовічному ідеал краси. Вирішальними для розвитку літератури були також зрушення в історичних поглядах на світ. Ренесанс пробуджує намагання розпізнати минуле через давні літературні джерела та вимагає вміння читати ці джерела: відтак формується основа філології як мистецтва читання

¹ Перекладено за вид.: *Tschizewskij D. Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen. In 2 Bdn. — Berlin, 1968. — Bd. 1. — S. 107-121.*

тексту та його критики. Нова позиція щодо літературного тексту сприяє появі такої поезії, яка потребує коментарів та погляду знавця. Цього навчаються в античних авторів. Надається перевага риторичному “цицеронівському” стилю; красномовство робить зміст навіть ідеологічних творів не завжди прозорим, бо надається перевага “красі”, а не точності вислову.

Ренесанс, який боровся проти звичних у середньовіччі авторитетів та традицій, потрапив під вплив нового авторитету, а саме авторитету античності, який він сам і створив.

“Звільнення” людини від обмеженості моральних та релігійних приписів зумовлює відкриття нових об’єктів зображення: це передусім людські інстинкти та пристрасті, серед яких “низькі” стають об’єктом сатири. За приклад тут знову стає антична сатира. Як засіб боротьби зі старим, сатира ренесансу часто йде значно далі від її античних зразків. У зв’язках із традицією буколічної поезії (але власним шляхом) література ренесансу йде до зображення “простого народу”, до вживання народної мови і до зв’язків (хай і обмежених) із фольклорною традицією.

З часом з’явилися систематичні виклади поетичної теорії, приписи якої ставали “керівними” правилами. Арістотель, Горацій, Цицерон та Квінтіліан стають тут основними зразками й авторитетами. Як і у прозі, в поезії ренесансу виникають формальні труднощі: з’являються важкі “фігурні вірші” (“versus echoici”, “versus sanctini”), що, як і символічні вірші в пізнішій поезії бароко, набули значного поширення. Звичною у віршуванні стає евфонія, гра слів та ін.

3. До слов’янських народів ренесанс прийшов наприкінці свого розвитку. Він був тут часто зміненим, зокрема церковними течіями гусизму та реформації. Реформаторські та ренесансні течії протікали нерідко поряд — то підтримуючи та притягуючи одна одну, то перебуваючи в опозиції. Але деякі поети часом самі визначали своє ставлення до світового ренесансу та церковної реформації, ідучи шляхом, який дуже відхилявся від основних позицій ренесансу (такі випадки ми тут не можемо розглядати).

4. Вплив ренесансу на слов’янські народи, а саме на ті, що мали ближчі зв’язки із західноєвропейською культурою в 15—16 ст., почався з культивування латинської мови, яка на Заході була вже давно поширена як літературна та ділова мова. Унаслідку зустрічаються в цих слов’янських країнах новолатинські ренесансні поети, які мали значний вплив на пізнішу поезію народною мовою. Поряд із оригінальною поезією, народною мовою створюється велика кількість перекладів із творів античних поетів та з новітньої літератури західного ренесансу. Особливу роль відіграла романська, спочатку — італійська, а в деяких авторів — французька література, яка вирізнялася розвиненим стилем і в поетичних, і в прозових творах. Інформацію про нове духовне життя Заходу постачали університети Праги та Кракова. Значні безпосередні впливи західноєвропейської ренесансної літератури помітні найбільше в чехів, хорватів та поляків. Через польське посередництво потрапили деякі ідеї ренесансу й до східних слов’ян (див. §12).

5. Перші вияви гуманізму в чехів можна датувати 14-м століттям. Гусизм спрямував свою увагу в 15 столітті на релігійні проблеми, хоча вже тоді започатковувалися деякі зв’язки з гуманістами (напр. Е.С. Пікколоміні). Лише після відносно стабілізації політичних і церковних відносин на переломі 15—16-го століть з’являється чеська ренесансна література, в якій після великої за обсягом поезії середньовіччя стала розвиватися передусім проза. Переважав у письменників інтерес до ідеологічних та наукових тем. Навчання за кордоном (Італія, частково Німеччина), візити закордонних гуманістів до Праги (напр., німця Конрада Кельте) та жваве листування із західноєвропейськими гуманістами (з Еразмом) були для чехів важливими спонуканнями у творчості. Великого обсягу набули, зокрема,

переклади античної та сучасної західної літератури, які поширювалися частково надрукованими, а частково переписаними від руки. Поряд із чеськими перекладами праць Цицерона, Лукіана, псевдолукіанських творів, Сократа, перекладали важкодоступні грецькі твори латинською мовою. Переклади ренесансної літератури чеською мовою та свідчення її прочитання маємо для Петрарки, Боккаччо, Понтана, Лоренцо Валла, Еразма та багатьох другорядних письменників того часу. Передмови та післямови до цих перекладів свідчать про сподівання на політичні та культурні зміни, яких очікували від ренесансу.

Об'єднання античності та християнства з критикою застарілих аристотельців пропонує Гржегорж Грубий з Єлені в передмові до перекладу Еразма: “У всьому порядку і доки це пристойно повинен кожний до цього здатний вчитися у світових авторів, якщо він хоче стати справжньою та в усьому досконалою людиною (...) Вони були захоплені античною освітою, а саме поетами, ораторами та істориками, але здебільшого вченням Платона (...) Але Платона наші майстри відкинули й читали тільки Арістотеля і наслідували його, тоді як Платон був значно ближчий до християнської істини”. Для вивчення політичного та воєнного мистецтва Гржегорж Грубий пропонував лектуру з творів Цицерона.

Поряд із відомими й за кордоном новолатинськими письменниками можна назвати з-поміж чеських гуманістів щонайменше такі імена, як В. К. з Вшегрд, згадуваний Гржегорж Грубий з Єлені та автор великої за обсягом хроніки Вацлав Гаєк з Лібочан. Як уже зазначалося, суттєву роль у розвитку чеського прозового стилю відігравали перекладачі, компілятори та автори оригінальних творів.

Велике значення для розвитку літератури мало книгодрукування, яке було на високому ступені розвитку не тільки у представників ренесансу, а й у гуситів.

Особливо слід виокремити діяльність Адама Данієля з Велеславіна (1546–1599), який був не тільки видавцем, а й автором кількох компілятивних творів, до яких він зробив і власний цікавий внесок (зокрема, й у віршованій формі).

Перекладні твори були дуже різними, з'являлися також твори отців церкви. Серед оригінальних траплялися юридичні та історичні твори, поширеними були описи подорожей та ін. Порівняно із середньовіччям, звузилась суто політична творчість. Живою залишається духовна пісня, що прив'язувалась до старої традиції. У новому стилі анонімні морально-повчальні передмови писалися переважно розмовною мовою. Частково вони мали сатиричне забарвлення. Лише згодом виступає (за протекцією могутнього роду Роженбергів) Шимон Ломніцький із Будче, у пізніх віршах якого відлунювали вже елементи бароко. З-під пера Гинека (Ігнац), сина короля гуситів Георга з Подебрад, виходять цілком світські твори, як, наприклад, “Травневий сон” – “Majový sen”, із сміливими еротичними сценами, які раніше були можливі лише у віршах вагантів.

Tu poče mi se ve snách zdáti (...)	Prosím tvé milosti, rač se svléci
O má nejmilejší, krásná paní,	A lehnúti ke mně sem!
já sem zapálil v tvém milování,	Pustím tě pruč přede dnem,
že hořiem právě jako v peci!	a ještě dobře před svítáním...
[I почало мені снитися,	Я прошу твоєї милості, що ти
О моя прекрасна жінко,	знімеш одяг і захочеш лягти біля мене!
я палаю від любові до тебе,	Я не відпущу тебе ні в день,
що я горю, як у печі!	ні перед ранковою зорею...]

“Krátké naučení každému Hospodaři mladému“ (“Коротке повчання для кожного молодого господаря”) Шимона Ломніцького починається з твердження, що всі люди хочуть щастя. Після господарських порад підходить поет і до питань освіти:

Maudrost jest poklad velebný, a ode všech chvalitebný... Protož hospodaři mladý,	užij také této rady: Nech Chytrosti, hled Maudrosti, pros za ní Boží milosti!

(Мудрість — найвищий скарб / та найкоштовніший серед усіх скарбів.../ Тому, молодий господарю, / слідує цій пораді: / залиш хитрість, прагни мудрості, / проси її у Божої милості!)

Сина потрібно віддати на навчання:

Svěř ho Místru učenému, pobožnému a pilnému, kterýž by ho pěkně učil (...) a nejprve čísti, psátí, potom grammatyki znáti,	i také dialektyki, retoriki i musyki, toho sedmera vmění nad něž v světě žádně není...

(Довір його вченому майстру, / благочестивому та завзятому, / який захоче його вивчити, / спочатку читати та писати, / потім — граматиці, / і також діалектиці, / риториці та музиці; / ці сім мистецтв / найвеличніші у світі).

... nemám Pana žádného, ani nestojím o něho. Málo i na Regenty dbám,	neb jsem já sobě volen sám (...) ja jsem svobodným Měšťanem...

(Наді мною нема Бога, / я нікого не поважаю. / Мало звертаю уваги на регентів, / тому що я вільний (...)/ я — вільний міщанин).

6. Далматський острів був залежний у культурному, економічному та політичному планах від Венеції; італійська мова, навіть діалектно забарвлена, вживалась тут у діловому житті поряд із латиною. Далматські багаті республіки рано ввійшли до кола нової гуманістичної культури Італії. Багато юних далматинців навчалися в університеті Падуї. Перші далматські поети писали італійською та латиною. Вони губилися часом повністю в італійському житті, щоб лише інколи згадувати свою далматську батьківщину.

Духовно ще в рамках пізньосередньовічної латинської літератури стояли Марко Марулич із латинським епосом “Давидіас” і духовними творами, що передруковувались і на Заході, та Аеліус Цервініус, який у своїх латинських віршах згадує слов’ян. Марулич написав хорватською мовою епос “Юдіта” (П.Скок). Але значні хорватські твори походять із 16-го століття; авторами їх були поети острова Хвар — Ганібал Лусич та Петар Гекторович. Поряд із перекладами з Овідія, Лусич написав кілька ліричних віршів та віршовану драму “Рабиня” (Robinja), а Гекторович — еклогу “Рибалка” (Ribanje); у них поряд із великою кількістю перегуків із античною та італійською ідилією можна знайти описи місцевої природи та сцен життя.

Гекторович, який супроводжує рибалок, бачить у них “простий народ”:

Dokle užíňaju, pojдох posiditi Pri moru na kraju, te se stah čudidi, da su ljudu мнози viditi priprosti, zlorušni, ubozi, a imaju dosti.	Jer s takimi ljudu budu pribivati razum, pravi sudi, i njih odivati. Kripost s njimi zato otajno pribiva kakono i zlato ko zemlja pokriva (...)

Згадуються й античні зразки:

Čul si Diojena, ki blaga ne imiše, bačva nezadnjena kojemu stan biše,	ter mu zavijaše Alezander cesar, jer u njem vijase kriposti velik dar (...)

(У той час, коли вони полуднали, я пішов трохи посидіти / на березі моря, мене охопив подив, / що багато людей на вигляд, / у поганому одязі й бідні, всього ж мають удосталь. / Тому що в таких людей — головне / не розум та праве діло... / У них прихована добродійність, / як золото, заховане в землі (...)

Ти чув про Діогена, який не мав майна та добра, / якому бочка без дна була

житлом, / але йому заздрих цар Александр, / бо він бачив у ньому дар добродчинця (...)).

Уже на порозі епохи бароко з'явилась ідилія Петара Зоранича "Гори" (Planine, 1569 р.). Любовна лірика його перегукується з народними піснями. Лише поети з Задару й Дубровника — Баракович, Д.Држич, Д.Златарич та інші, а також анонімні автори (анонімну лірику вміщено у збірнику Дінко Раньїна (кінець 16-го ст.)), об'єднували фольклорні та патріотичні мотиви з елементами поетики ренесансу. Вони вели безпосередньо до поезії бароко.

Наведімо приклад любовного вірша зі збірника Раньїна (скорочено):

O zvizde ljuvene,	ki srce ukrasti hotjeste jur meni?
gdi ljubav drži sve strile ognijene,	(...) pak sre vratte mi, ko ukrast nebogu
njiste li vi oni	htiste mi, bez njega er živit nemogu.
tatovi skoroveni,	

(О зорі кохання, в яких любов тримає свої палаючі стріли; чи це не ви — таємні грабіжники, які хотіли вкрасти моє серце? (...) віддайте назад моє серце, яке ви хотіли вкрасти в мене бідного, бо я не можу без нього жити).

Картини вірша навряд чи можна вважати фольклорними. Також професійної поезії стосуються елементи словесної гри:

Oj, vilo, koj služu vernije neg sužan,	zač gore dvaš goru neg gora, ka gori
(...) vaj, nestričan i tužan,	u moru, ku plavi, ke plovu, sve mori.

(О фея, якій я служу вірніше, ніж раб, (...) ах, нещасливий і печальний, тому що я горю сильніше, як дерево, що в морі палає, мучить усе, що там іде під парусами).

Прикметно, що всі далматські поети цього часу мали, крім слов'янських прізвищ, також італійські. Поряд із поетами, що писали слов'янською мовою, були й новолатинські хорватські поети.

7. Під впливом італійського ренесансу з'явився також польський гуманізм, який згодом був доповнений впливами німецького та французького походження. Знову значну освітню роль відіграє університет у Падуї. Поряд із ним впливали на розвиток літератури й німецькі школи. Значним був вплив гуманістів, які прибували до Польщі. Це були Філіп Каллімах (Буонакорсі, у Польщі з 1470 р., помер там же 1496 р.), Конрад Кельте (у Польщі в 80—90-х роках 15 ст.), Генріх Бебель (у Польщі 1492—1495) та інші. Із ними прийшли нові течії до Краківського університету, а їхні послідовники були першими значними представниками польського гуманізму, новолатинської поезії та наукової літератури (див. § 9). Передусім перекладалися з латинської мови твори середньовічної літератури. Але вже у другій третині 16-го сторіччя з'являється оригінальна література народною мовою, що мала певну поетичну цінність.

Миколай Рей із Нагловіц — представник благородної буржуазії, який потрапив під вплив протестантського руху, відомим був передусім як письменник. Він сатирично зображував тогочасне буржуазне життя, проповідуючи мораль євангельських учень. Вживання польської мови в його великих за обсягом творах було значним кроком на шляху молоді літератури народною мовою. У часи Рея починає творчу діяльність інший письменник — Мартин Бельський. Він автор великої за обсягом "Світової хроніки" (Kronika wszystkiego świata), пізніших сатирично-моралізаторських прозових творів та віршованих п'єс. У Бельського можна простежити відчутний вплив західної ренесансної літератури, Еразма та чеської поезії, а поряд із цим — відлуння польського протестантизму.

На зовсім іншому рівні стояли молодші творці польської ренесансної поезії. Серед них — Ян Кохановський, твори якого (як і певної частини його сучасників) видаються свіжими й оригінальними. Майже семирічна закордонна подорож,

передусім навчання в Падуї, сприяли безпосередньому зв'язку його з ренесансом та античністю. Мандруючи Францією, він познайомився з французькою літературою ренесансу, а дома в 60-х роках опублікував латинські та польські віршовані твори: розмаїття його доробку вражає. Він писав епіграми-фрашки (вид, який у Польщі особливо процвітав), сатирично-повчальні поеми, повчально-політичні театральні п'єси, пісні, ліричні вірші; перекладав віршами Псалтир, а за рік до смерті (1584) почав творити елегії (Threny) – жалібні пісні, викликані смертю його молодшої доньки Урсули. Все написане живою, ясною та красивою мовою, що була близькою розуму й серцю сучасників. Можливо, у цих творах можна помітити надмір технічної вправності, але за нею не губилися політично виразні погляди поета, більш чи менш гострий гумор, а в “Threny” – мова людського серця; їх не витіснила холодна досконалість письма, як у Петрарки чи Ронсара.

Ці перші кроки польської поезії стимулювали до діяльності подальших послідовників великих поетів, які писали прозові та віршовані твори латинською чи польською мовами, серйозно чи з гумором. У деяких молодших сучасників Кохановського (Семп-Шажинського, Кльоновича, Шимоновича) помітними були вже риси стилю бароко (див. розд. VIII); їх можна побачити навіть у деяких творах Кохановського (В.Вайнтрауб).

Пісні Кохановського часто співзвучні з творами Горація, пор., напр.:
наслідування Горація, Кармен I, 9:

Patrazaj, jako śnieg po górach się bieli, jeziora się ścinają
wiatry z północy wstają, żorawie, czując zimą, przecz lecieli...

(Подивись, як блищить білий сніг на горах, / і опівночі піднімаються вітри, / озера замерзають, / журавлі, передчуваючи зиму, звідси відлітають).

Інша картинка:

O piękna nocy nad zwyczaj tych czasów, gdzie jako pszczoły, wkoło swego pana
patrz na nas jasno wpośród tych tu lasów, straż dzierzem niecać ognie aż do rana...

(О, ніч, ти краща ніж завжди, / поглянь на нас у середину цих лісів, / де ми, як бджоли кругом свого хазяїна, / сидимо на вахті, підтримуємо вогонь до ранку...).

Чи образ поета:

Kto mi dał skrzydła, kto mię odział pióry
I tak wysoko postawił, że z góry
Wszystek świat widzę, a sam, jako trzeba
Tykam się nieba?

(Хтось дав мені крила, хтось пір'їне вбрання / і поставив мене так високо, що я зверху / бачу весь світ, і сам, коли треба, / торкаюсь неба).

Чи рядки із трена VIII:

Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,
moja droga Orszuło, tym zniknieniem swoim!
Pełno, nas, a jakoby nikogo nie było:
Jedną maluczką duszą tak wiele ubyło.

Tuśza wszystkie mówiła, za wszystkie śpiewała
Teraz wszystkie umilkło, szczere pustki w domu,
nie masz zabawki, nie masz rośmiać się nikomu.
Z każdego kąta żalność człowieka ujmuje,
a serce swej pociechy darmo upatruje.

(Ти зробила в моїй хаті велику пустку,
Моя дорога Урсула, через своє зникнення!
Нас тут багато, але все ж таки, ніби немає нікого:
Втрачено так багато через одну маленьку душу.
Ти з усіма говорила, для всіх співала.
Зараз усе завмерло, порожнеча в хаті,
Жодної забави, жодного приводу для сміху.
З кожного кутка дивиться смуток на кожного
І серце марно розшукує свою втіху).

Прикметно, що у тренах обов'язково натрапляємо на античні відлуння: Геракліт, Ніоба, Сафо, Харон, Орфей, Плутон та ін. Міфологічні натяки стоять поруч із християнським Богом (Вуг, Пан). Видно, скільки елементів саме поезії ренесансу мали прикрашати авторські ліричні елегії!

Визначний польський проповідник 16-го століття Петро Скарга (пом. 1612) здійснив у своїй частково надрукованій проповіді перехід до стилю бароко.

8. Майже загальною є двомовність слов'янської літератури епохи ренесансу (слов'янська, латина, італійська). Поряд зі світською поезією розвивалася релігійна та нерідко — реформаторська. Зв'язки з реформацією через інтерес, який виявляли віттенберзці (передусім мелангтони) до слов'янських країн, стали досить поживавленими.

У чехів — це передусім гуситська література різних напрямів, пізніше також лютеранська; у Польщі відігравали значну роль кальвіністи та теологічні й радикальні соціанці (антитринітарійці, в Польщі звані також “аріанцями”). Стиль цієї літератури не міг іти в ногу зі світовою літературою ренесансу, навіть якщо зв'язки з нею були тісними. Це серйозна література, яка завжди була значною й відігравала значну роль у розвитку мови.

У чехів особливо слід наголосити на діяльності голови поміркованих гуситів Яна Благослава, який, поряд із релігійними, писав музикознавчі, проповідницькі та мовознавчі твори і брав активну участь у нових перекладах Біблії (так звана “Крالیцька Біблія”, 1579). Благослав у своєму вступі до мистецтва проповіді зайняв скептичну позицію щодо стилістики ренесансу з його пишним забарвленням; у цьому розумінні він продовжив традицію гусизму. У поляків, як добрий приклад релігійного письменника, можна назвати Станіслава Ореховського (Ореховіуса чи Ориховіуса), який називав себе “gente Ruthenus, natione Polonus”. Його освіта в Римі та Віттенберзі не зовсім відповідала його католицькій релігійності. Важливими стали католицькі видання Біблії Вуека (повні в 1599 р.) та спроби євангельських письменників перекласти Святе Письмо (передусім Новий Заповіт) народною мовою. Слов'янський лютеранин Трубар організував у Німеччині велику кількість видань для словенів та хорватів. Також у Німеччині опублікував хорват А. Далматін хорватську Біблію (1584); його тезка Юрай Далматін видав Святе Письмо слов'янською мовою (з 1576, всю Біблію — в 1584 р.). Ці видання мали своє значення для розвитку південно-слов'янських мов, особливо для словенської.

9. Ренесанс розбудив у слов'ян також наукові зацікавлення. Вони стимулювали розвиток народної мови у світській та релігійній літературі; ще сильнішими були імпульси реформаторського руху, який прагнув сповістити про слово Боже кожному народові своєю мовою. Це стало приводом у чехів для написання нових граматичних та лексичних праць. Поряд із Благославом (див. § 9) треба згадати чеську граматику М.Бенешовського (1577), латинську граматику словака В. Б. з Нудожер, словники Т. Режеля та Данієля Адама з Велеславіна (1598), поряд стояло також зібрання приказок Якуба Зрнека.

Історичні твори поширили на Заході знання про слов'янський світ.

За кордоном поважали також теологічні твори слов'янських представників реформаторського руху, особливо радикальних соціанів (на зразок Спінози, Локка, Мільтона, Ньютона та ін.; див. також VIII, 1).

В історію німецької реформації увійшов хорват Флаціус Іллірікус (Vlačić), який довго непокоїв сучасників своїми радикальними теологічними поглядами. Визначний державно-правовий твір створив поляк Анджей Фрич Морджевський (Modrevius): “De republica emendanda” (Базель, 1554, скорочено німецькою — 1557).

10. Останнім часом вказується на те, що Угорщина, а саме двір короля М.Корвіна, створила центр, в якому співпрацювали гуманісти різних слов'янських народів — хорватів, поляків, чехів, словаків, які започаткували значну традицію латинської та частково угорської ренесансної літератури. Одне слово, зв'язок між слов'янськими літературами був живим, чому сприяли спільна латинська

літературна мова та подорожі слов'янських гуманістів до інших слов'янських країн (І.Голенищев-Кутузов).

11. Подальший розвиток літератури народною мовою зумовив удосконалення орфографії (орфографія гуситів у Чехів, див. розд. VI, § 4); передусім створювали лексичний склад, що був прийнятний у літературі, в якому об'єднувались також численні слова, потрібні для вираження нових понять та "світських" уявлень.

12. Ренесанс у східних слов'ян був другорядним явищем, хоча й тут також можна зібрати великий за обсягом матеріал.

Основним посередником була польська культура, яка легко могла дістатися білорусів та українців, що були підлеглими Польщі. Всебічно це відбулося після поширення літератури бароко. Слабкішими та пізніше досягли ці впливи Великої Росії, "Московії". Тут працювали якраз українці білоруси як посередники польських впливів.

Представники білоруської та української знаті (буржуазних прошарків) у польсько-литовській державі мимоволі потрапляли під вплив польської культури. Всі представники цих кіл, яких ми знаємо ближче (навчалися за кордоном та писали латинською), були членами польської культурної громади; це – Ореховій (Оріховський) чи Симонович (Шимонович), який у своїх писаних польською чи латинською мовами ідиліях зображував також українське народне життя.

Старішими здаються впливи ренесансу на білорусів. Уже 1517 року після навчання у Кракові та Падуї Франциск Скорина заснував у Празі, а пізніше у Вільно, друкарні, в яких була видана Біблія, перекладена білорусько-церковнослов'янською мовою. Після того, як це заняття Скорини виявилось безуспішним, він остаточно виїхав до Праги. У 60-х роках білоруський протестант уніат Симон Бідний почав видавати слов'янські друковані твори (катехізис і т. ін.). Але вже через десять років він писав тільки польською. Про те, що вже тоді творилася білоруська поезія, свідчить один рукопис, з якого Бодяньський опублікував деякі перекладені з німецької мови духовні пісні.

Трохи пізніше нова література з'явилася в Україні; спочатку це були переробки Святого Письма, що походили з другої половини 16-го ст., передусім – євангелії, де до уваги бралася народна мова. У різних містах виникали "народні школи", пізніше навіть "Академія" в Острозі. Видана в Острозі 1581 року Біблія започаткувала церковнослов'янську традицію біблійної мови. Для захисту грецького православ'я в 90-х роках з'явилась цікава полемічна література проти католиків та уніатів. Риси нової ідеології тут були навряд чи присутніми. У творах визначного полеміста цього часу Івана Вишенського (пом. 1625) з'являються вже перші елементи стилю бароко. Цікаво, що в цей час вийшла перша друкована церковнослов'янська граматика (Мелетій Смотрицький), також короткий церковнослов'янський словник (Зизаній, 1596), а згодом більший словник, укладений П. Бериндою.

Ми маємо свідчення про читання в цих колах античних авторів та вживання цитат із ренесансної літератури Петрарки, Боккаччо, Л. Валла, Макіавеллі, Мірандола, Еразма та ін. Звичайно, цитати можуть походити з других рук. Серйозний інтерес до літератури ренесансу в Україні (на основі описів приватних бібліотек) розвинувся лише в часи бароко.

У Росії навряд чи до 17-го ст. знали щось про літературу ренесансу. Грецький монах Максим Грек, який працював у Москві в 16-му ст. перекладачем, навчався перед цим в Італії, пізніше негативно ставився до ренесансу. Його знайомі отримали від нього чи з Польщі лише деякі відомості про літературу ренесансу. Скажімо, дипломат Федір Карпов (певно, до 1660 р.) цитував в одному з листів Арістотеля й Овідія; князь Андрій Курбський, що втік до Польщі, перекладав там Цицерона

слов'янською мовою та читав твори Еразма; але про обох він напевно дізнався лише в Польщі. Дальші не досить повні знання про ренесанс отримали в Росії лише в 17-му столітті. Переконливих свідчень для ранішого часу не можна знайти до сьогодні (див. праці М.Алексєєва, І.Голенищева-Кутузова).

13. Ренесанс (не у своїй початковій формі) прийшов до слов'ян лише в останній фазі свого розвитку. Як уже зазначалося, він був видозмінений чи й витіснений реформаторськими течіями. Багато з того, що намагався та започаткував ренесанс, не знайшло свого втілення. На зміну ентузіазму прийшла холодна риторика, універсальна, всебічна людина показувала себе часто егоїстичним шукачем пригод, що прагнув влади. Свобода, якої так давно шукали, виявилася свавіллям, а пізнання природи було в більшості випадків ілюзорним. Сатирична література ренесансу діяла у слов'ян сильніше, ніж художні твори. Стиль бароко, що прийшов спочатку на Захід, проник одразу і в слов'янські країни та завоював їх майже без опору.

З німецької переклала Олеся Костюк

Михайло Наєнко

РЕНЕСАНС ЯК ЕТАП

Упродовж тривалого часу (особливо в радянському літературознавстві) ренесанс тлумачився як цілком нова епоха і в бутті, і в культурі Європи (саме Європи, бо окремі країни Азії, скажімо, Китай, пережили щонайменше три "своїх" ренесанси). Наголос на абсолютній новизні зумовлювався не так науковими, як ідеологічними чинниками: у часи ренесансу, мовляв, на зміну середньовічній релігійності прийшов ренесансний атеїзм. Таку концепцію найчастіше пов'язували з поглядами критиків так званого революційно-демократичного табору (В. Белінський та ін.). Згодом до неї стали підходити з певним застереженням. Особливо після з'яви праці Н. Конрада "Запад и Восток", у якій контрастну межу між ренесансом і середньовіччям частково розмито завдяки певній реабілітації останнього¹. Д. Чижевський, мабуть, незалежно від Н. Конрада дотримувався такої ж думки: ренесансне "відродження" й середньовічний "занепад" він брав у лапки, наголошуючи, отже, на певній умовності цих понять. Справді, ренесанс у багатьох випадках не так заперечував середньовіччя, як виростав із нього. Лише на якомусь етапі почався "зворотній" рух (реформація), у чому виявлялася одна із суперечностей ренесансу. Наочно це видно, зокрема, на відомих полотнах Леонардо да Вінчі чи Рафаеля, де ренесансні жіночі портрети постають в образах середньовічних мадонн. У літературі такі метаморфози менш очевидні, але й тут коректнішою видається думка не про "раптовість", а про "поступовість" у зміні стильових епох.

Д. Чижевський цю поступовість бачить у фактах секуляризації зображень, у процесах введення людини в рамки природи. Крім того, філологія представниками ренесансу стала мислитись як мистецтво читання тексту та критики, намітився догляд за стилем творчості в дусі античності й навіть почався рух авторів до

¹ Див.: Конрад Н. Запад и Восток. – М., 1972. – С. 84 та ін.